



سال ۱۶، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۳

شماره پیاپی: ۴۴

مقاله پژوهشی: ۱۶۰-۱۴۷

<http://jjh.jor.alzahra.ac.ir>

## سیر تحول فرمی و کارکردی تذهیب در سه قرآن منسوب به ابن بواب، یاقوت

### مستعصمی و شیوه یاقوت<sup>۱</sup>

صمد نجارپور جباری<sup>۲</sup>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۰۹

تاریخ تصویب: ۱۴۰۱/۰۴/۰۶

#### چکیده

با ظهور دین اسلام، قرآن در میان مسلمان نفوذ یافت و در پی رواج کتابت و نگارش قرآن، تذهیب در کنار خطاطی قرار گرفت. در مکاتب هنری ایران، تذهیب‌های قرآنی بیشتر در صفحات آغازین، افتتاحیه، سر سوره‌ها، نشان‌آیات، نشان‌خمس و عشر دیده می‌شود. تذهیب‌های قرآنی در دوره‌های مختلف تغییرات ظاهری و فرمی داشته‌اند. این پژوهش به تغییرات ظاهری و فرمی تذهیب‌های قرآنی در سه قرآن منسوب به ابن بواب و قرآن یاقوت مستعصمی و شیوه یاقوتی می‌پردازد و به این سوال پاسخ می‌دهد که روند تحول ظاهری و فرمی تذهیب و نشان‌ها در این سه قرآن به چه صورت است؟ در این تحقیق از روش پژوهش توصیفی-تطبیقی استفاده شده است. نتایج حاصل نشان می‌دهد تذهیب‌های قرآنی در صفحات آغازین، افتتاحیه و نشان‌ها در قرآن‌های دوره سلجوقی، ایلخانی و تیموری همواره در حال تغییر و تحول بوده است. در قرآن ابن بواب صفحات افتتاحیه در داخل جدول نشان داده شده، تمامی سرسوره‌ها دارای نشان سرسوره با اسلیمی طوماری و تنوع زیاد است. صفحات داخلی فاقد جدول کشی بوده در حالی که در قرآن یاقوت تذهیب صفحات آغازین با نقوش هندسی منظم اجرا شده و در صفحات افتتاحیه، نقش‌مایه‌های ختایی به کار رفته است. در رنگ‌آمیزی زمینه تذهیب صفحات افتتاحیه و آغازین طلائی، مشکی و لاجورد دیده می‌شود. در قرآن تیموری به شیوه یاقوتی تذهیب صفحات آغازین و افتتاحیه از نقوش هندسی بوده و در صفحات افتتاحیه و آغازین از رنگ آبی لاجوردی استفاده شده است. روند تحولی تذهیب‌های قرآنی در این سه دوره اکثراً در رنگ، فرم و نقش ظاهر می‌شود و به مرور، رنگ‌های سرد، فرم‌های منسجم و متقارن و نقش‌مایه‌های ظریف و دقیق در تذهیب‌ها نمایان می‌گردد.

کلید واژه‌ها: تذهیب‌های قرآنی، دوره سلجوقی، دوره ایلخانی، دوره تیموری، ابن بواب، یاقوت

مستعصمی

بر پایه کاوش‌ها، آثار و زبان‌نوشته‌های به دست آمده از دوره‌های کهن، پیروان مانی، نسطوریان و پس از آن مسلمانان در مراحل تدوین و آماده‌سازی کتاب‌های دینی، تکنیک‌ها و فنون مختلف را گرد آوردند. این فنون در میان پیروان ادیان، پایه‌پای گسترش دین و استقبال به خواندن کتاب مقدس، ارج یافت و روبه گسترش نهاد (کشمیری، ۱۳۹۸: ۵). از آنجا که قرآن حامل پیام‌های خداوند است که توسط حضرت محمد(ص)، به مردم ابلاغ شده‌است، حرمت زبان و کلام آن به همان اندازه محتوای آن رعایت می‌شد (پوپ و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۵۱-۱۵۰). حرمت و تقدس قرآن، اقوام گوناگون جهان اسلام از جمله ایرانیان را که دارای هنری والا و در سطح ارزنده‌ای بودند، الهام بخشید تا ذوق و قریحه خویش را در آراستن و تزئین آن به کار گیرند (پوپ، ۱۳۷۷: ۲۱۹). پیروان آیین‌ها علاوه بر اینکه نگاشته‌های آیینی را برای گرامی‌داشت سخن می‌آراستند از مصالح و ابزاری استفاده می‌کردند که ارجی همسنگ با اثر را بازتاب دهد. کاربرد طلا در آرایه‌بندی کتب مقدس، همواره جایگاهی ویژه داشت. از یک طرف ارزشمندی و کمیاب بودن آن، شایستگی هم‌نشینی با سخن قدسی را عطا می‌کرد و از طرفی دیگر درخشش آن استعاره‌ای از نور بود. از این رو به کار بردن طلا در هنرهای ایرانی، زنگاری و در هنرهای اسلامی، تذهیب نام‌گذاری شد (کشمیری، ۱۳۹۸: ۶). قرآن‌های کتابت شده از آغاز تا دوره خلافت حضرت علی(ع) فاقد هرگونه تزئین و تذهیب بودند. حضرت علی(ع) نخستین کسی بود که تذهیب را در کتابت قرآن به کار برد. «بنا به روایت مشهوری که دوست محمد ثبت کرده‌است، کسی که نخستین بار به تذهیب قرآن پرداخت حضرت علی(ع) داماد پیامبر(ص) بود» (پوپ و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۲۳). بعد از گسترش اسلام از شبه جزیره عرب به سایر نقاط، برای خوانش و تلاوت صحیح قرآن توسط غیر عرب‌زبان‌ها، علاوه بر اعراب، برخی تزئینات و نشان‌ها به قرآن اضافه شد. این تزئینات ریشه در هنر ساسانی داشته و صرفاً جنبه کاربردی آن مدنظر بوده‌است. «در قرون اولیه اسلامی در ایران کتاب‌آرایی، به‌خصوص نسخه‌های مقدس، مانند قرآن کریم، تذهیب بسیار ساده‌ای داشت»

(مجرد تاکستانی، ۱۳۹۵: ۱۱). نخستین تزئینات جهت جداسازی سوره‌ها از یکدیگر و نشان‌هایی به منظور جداسازی آیات آغاز شد و سپس تزئیناتی برای جداسازی دیگر تقسیمات قرآنی چون علائم پنج‌آیه (خُمس)، ده‌آیه (عُشر) و آیه سجده‌دار به کار گرفته شد (خدامحمدی و مرآئی، ۱۳۹۴: ۶). ابن‌بواب و یاقوت- مستعصمی دو کاتب بزرگ و تاثیرگذار در هنر کتابت جهان اسلام و ایران هستند که حتی شیوه کتابت یاقوت بعد از فوت ایشان تا سالیان سال ادامه پیدا کرد. هنرمندان مسلمان برای تلاوت صحیح قرآن و نگارش آن علاوه ابداع اعراب، نشان‌هایی در داخل متن و حاشیه صفحات ایجاد کردند که باعث می‌شد تا قرآن راحت‌تر و بهتر تلاوت و درک شود. از جمله نشان‌های فصل‌آیات، نشان‌های خُمس، عُشر و جزء می‌توان نام برد. صفحات افتتاحیه به‌عنوان دروازه ورود به قرآن است که هنرمندان در طول اعصار سعی کردند به بهترین نحو آن را اجرا کنند. تذهیب در صفحات آغازین، افتتاحیه، نشان‌ها، سرسوره‌ها و صفحات اختتامیه در اغلب قرآن‌ها وجود داشته که علاوه بر زیبایی کاربردی هم بودند. رنگ، نقش‌مایه و فرم تذهیب‌های قرآنی در طول زمان تغییر پیدا می‌کرد. این تغییرات فرمی و ظاهری ناشی از فرهنگ جامعه همان عصری بوده که هنرمند در آن زندگی می‌کرد. با بررسی آرایه‌های قرآن ابن‌بواب به ویژگی‌ها و شاخصه‌های تزئینات قرآن مکتب سلجوقی می‌توان دست یافت و همچنین با مطالعه قرآن یاقوت و شیوه یاقوتی هم می‌توان به ویژگی سبکی کتابت قرآن در دوره ایلخانی و تیموری رسید. هنرمندان تذهیب دوره معاصر برای پیشرفت هنری خود ضرورت دارد که با پیشینه هنر تذهیب در دوره‌های قبل آشنا باشند. همچنین گرافیک‌ها و صفحه‌آرایی، که در صنعت چاپ قرآن فعال هستند، لازم‌است با ساختار تذهیب‌های قرآنی نسخه‌های خطی آشنا باشند تا بتوانند از آرایه‌ها در قرآن‌های چاپی به درستی استفاده نمایند. چراکه در طول تاریخ تزئینات قرآن‌ها هرچند به‌صورت ظاهری و فرمی تغییر پیدا کرده با این حال کارکرد هر یک از این آرایه‌ها در طول تاریخ ثابت مانده و این امر در جهت خوانش و درک بهتر مخاطبان قرآنی بوده است. قرآن ابن‌بواب بیشترین تنوع را در نشان حاشیه صفحات دارد؛ تزئینات قرآن‌های دوره سلجوقی ساده و درعین حال

کاربردی بودند. به تدریج تزئینات دیگری در دوره‌های بعدی به خصوص در دوره ایلخانی و تیموری به آن اضافه می‌شود. در این دوره برخی از تزئینات کماکان جنبه کاربردی داشته ولی فرم و نقوش‌شان تغییر کرده‌است. تذهیب‌های قبل از صفحات افتتاحیه و تذهیب‌های بعد از صفحه ختم قرآن (اختتامیه) صرفاً تزئینی بودند. این پژوهش با هدف تبیین ویژگی‌های فرم، نقش و رنگ در تذهیب و نشان پایان آیات در سه نمونه قرآن ابن بواب از دوره سلجوقی، یاقوت مستعصمی از دوره ایلخانی و شیوه یاقوتی از دوره تیموری می‌پردازد و به این سوالات پاسخ می‌دهد که در قرآن ابن بواب دوره سلجوقی و یاقوت مستعصمی دوره ایلخانی و شیوه یاقوتی در دوره تیموری از چه آرایه‌هایی برای صفحات افتتاحیه، سرسوره‌ها و نشان‌های صفحات داخلی و حاشیه استفاده شده‌است؟ رنگ در تذهیب‌های سه قرآن ابن بواب و یاقوت مستعصمی و شیوه یاقوتی به چه صورت است؟ جدول‌ها و نقوش مورد استفاده در این سه نسخه چه تفاوت‌هایی باهم دارند؟ هدف کلی پژوهش دستیابی به شاخصه‌ها و ویژگی‌های کاربردی و تزئینی تذهیب‌ها و نشان‌ها در سه نسخه قرآن ابن بواب و یاقوت و شیوه یاقوتی است.

### پیشینه پژوهش

محب‌علی (۱۳۸۱) در مقاله «نگاهی به تاریخچه و سیر تحول هنر تذهیب: تذهیب، آرایشگر صفحه‌های قرآن» پیشینه هنر تذهیب در کتاب‌آرایی را به دوره ساسانی نسبت می‌دهد و بی‌رغبتی نسبت به استفاده از نقاشی در دوره اسلامی را باعث روی آوردن مسلمانان به سمت تذهیب بیان کرده‌است. جعفرپور (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «معرفی نسخه خطی دیوان حسینی...» به بررسی تذهیب‌های دیوان سلطان حسین باقرا می‌پردازد و فرم، نقش و رنگ تذهیب‌های این دیوان را مورد تحلیل قرار می‌دهد. سلیمی‌نمین (۱۳۸۸) در مقاله «کتابت و تذهیب در قرآن‌های چهار قرن اول» به این نتیجه می‌رسد که تذهیب در ایجاد خود از هندسه خطوط سود برد و در فرم‌هایی بسیار نزدیک با شکل‌های هندسی خود را نشان داد. شیرازی و صادقپور (۱۳۹۱) در مقاله «بررسی تأثیر تزئینات نگاره‌های بازمانده از مانویان در تزئین قرآن‌های قرون اولیه اسلامی موجود در موزه

ملی امام رضا» به این نتایج رسیده‌اند که در قرآن‌های سده‌های سوم و چهارم هجری بیشترین تأثیرات برگرفته از هنر مانوی دارد. خدام‌محمدی و مرآئی (۱۳۹۴) در مقاله «بررسی طرح و تزئین در نشانه‌های پنج آیه در قرآن‌های سده اول تا نهم هجری قمری ایران» بیان می‌کند که از سده اول تا ششم هجری، عناصر گیاهی و از سده هفتم به بعد نقش‌مایه‌های اسلیمی و ختایی در نشانه‌های پنج آیه مورد استفاده قرار گرفته‌است. خزائی (۱۳۸۱) در مقاله «ارزش‌های منحصر بفرد قرآن ابن بواب در کتابخانه چستربیتی دوبلین» به معرفی قرآن و تعلق آن به عصر آل بویه و ویژگی‌های شیعی بودن ابن بواب و نمادهای شیعی قرآن می‌پردازد. همچنین آژند (۱۳۸۸) در مقاله «پژوهشی پیرامون تاریخچه فعالیت‌های یاقوت مستعصمی آخرین هنرمند مشهور خط و کتاب عصر عباسی» تنها به زندگی‌نامه و کارستان یاقوت می‌پردازد. در این پژوهش سعی بر آن است ویژگی‌های فرمی تذهیب‌ها و نشان‌ها در قرآن‌های ابن بواب، یاقوت و شیوه یاقوتی مورد مطالعه انجام گیرد. با نظر به پیشینه تحقیق، در زمینه تطبیق فرمی تذهیب و نشان‌های این سه نسخه قرآنی کار پژوهشی کمتری انجام شده است.

### روش پژوهش

پژوهش حاضر با روش توصیفی و تطبیقی و با مطالعه منابع مکتوب کتابخانه‌ای، مقالات علمی و همچنین مراجعه به سایت موزه‌های مختلف و کسب اطلاعات از آن‌ها و منابع اینترنتی اطلاعات لازم جمع‌آوری شده است. یک نمونه از قرآن متعلق به دوره سلجوقی با تذهیب‌های کامل از صفحات افتتاحیه، سرسوره‌ها، نشان پایان آیات و... و یک نسخه کامل از قرآن با تزئینات دوره ایلخانی و یک نسخه قرآن از دوره تیموری با همان ویژگی‌ها و خصوصیات انتخاب و مورد مطالعه قرار گرفته است.

### تذهیب

تذهیب در فرهنگ فارسی معین به معنای زرگرفتن، زراندود کردن، زرکاری و طلاکاری آمده است (معین، ۱۳۸۶: ۴۴۰). تذهیب در عرف نسخه‌آرایی، به نقوشی منظم گفته می‌شود، که با خطوط مشکی و آب-طلا کشیده و تزئین شده و رنگ دیگری در آن به کار

نرفته باشد (مایلهروی، ۱۳۹۸: ۳۹). «تذهیب‌هایی که صرفاً با طلا کار شده و تذهیب‌هایی که رنگ‌های دیگر نیز در آن به کار رفته، اگرچه واژه «تذهیب» ریشه عربی دارد، ولی این موضوع هیچ دلیلی بر مدعای عربی بودن این هنر نیست» (نجاپور جباری، ۱۳۹۵: ۳۵). صفحات قرآن‌ها و کتاب‌های نفیس را با رنگ‌های گوناگون و طلا تزیین می‌کردند و برای این کار از نقوش «گل و بته‌ها» و طرح‌های گوناگون ایرانی استفاده می‌نمودند (ماچیان، ۱۳۸۲: ۵-۶). نشان‌های مذهب معمولاً در حاشیه‌های قرآن می‌آید و به صورت شمسه کوچک، ترنج و نیم ترنج دیده می‌شود.

### ابن بواب

ابوالحسن علاءالدین علی بن هلال قرن چهارم هجری به دنیا آمد. پدرش دربان و پرده دار آل بویه بود. و بدین مناسبت ابن‌الستری و ابن بواب نامیده شده است. در سن کهولت ۴۱۳ هجری در عهد خلافت القادر بالله بدرود حیات گفت (فضایلی، ۱۳۹۱ هجری قمری/۱۳۵۰: ۳۰۰). ابن بواب همه شش شیوه را زیبا ساخت اما او مخصوصاً به خط‌های نسخ و محقق التفات و توجه خاصی داشت که به صورتی ایده‌آل با استعداد و نبوغش متناسب بود و این در زمینه تاکنون هیچ کس تفوق نیافته است (سفادی، ۱۳۸۱: ۲۱). به نظر می‌رسد ابن بواب در زمان آل بویه مسئول کتابخانه سلطنتی بوده است. «بهاءالدوله فرزند عضدالدوله دیلمی در روزگار آل بویه وی را کتاب‌دار و امین کتابخانه خویش در شیراز کرده است. کتابخانه دیلمی در شیراز در قرن چهارم هجری معروفیت بسیار زیادی داشته است» (فضایلی، ۱۳۹۱ هجری قمری/۱۳۵۰: ۳۰۳).

### نقوش و آرایه‌های تذهیب قرآن ابن بواب به شماره Is 1431 کتابخانه چستریتی.

قرآن شماره Is 1431 محفوظ در کتابخانه چستریتی، توسط ابوالحسن علی بن هلال معروف به ابن‌البواب در بغداد در تاریخ ۳۹۱ هجری قمری تهیه شده است. در سایت کتابخانه مذکور مشخصات این نسخه نوشته شده که ترجمه بخشی از آن در ادامه آورده می‌شود. لازم به توضیح است تاریخ‌ها در سایت کتابخانه به میلادی بوده که هجری قمری نیز در کنار آن اضافه شده و سایر

مشخصات نسخه از جمله مواد و مصالح بصورت کلی کاغذ، مرکب، رنگدانه و رنگدانه طلا بیان شده «این قرآن در ابعاد ۱۸۳ × ۵۸ × ۱۴۵ میلی‌متر (ارتفاع X عرض X عمق) ر بوده و جنس آن از کاغذ، و مرکب برای خطاطی و همچنین طلا برای نگارش برخی از کلمات و حروف استفاده شده و برای کتابت قرآن خط نسخ به کار رفته است. قرآن ابن‌بواب در سال ۱۰۰۰ میلادی/۳۹۱ قمری در بغداد کتابت شده است. خوشنویسی و کتابت آن اثر ابوالحسن علی بن هلال (متوفی ۴۱۳ قمری/۱۰۲۲ میلادی) است که بیشتر به ابن‌البواب به معنی (پسر دربان) معروف است. ابن‌بواب به عنوان یکی از بزرگترین استادان خوشنویس اسلام شهرت دارد و این نسخه خطی تنها قرآنی است که به طور یقین به دست او نوشته شده است» (URL2).

نام اثر	کاتب زبان	آرایه‌های تزیینی	هنرمندان	کاغذ و جلد	قلم	تاریخ	تعداد صفحات	ابعاد (س.م.)	محل نگهداری
قرآن	هلال- ابن بواب	تذهیب گره چینی بواب هندسه- نقوش جدول- کتی	کاتب: ابن- بواب دیگران: نامعلوم	جلد چرم کاغذ محکم به رنگ قهوه‌ای روشن	نسخ (متن اصلی) کوفی (نشان‌ها)	۳۹۱ قمری	۲۸۶ برگ	۱۸۳×۵۸×۱۴۵ سانتیمتر	کتابخانه چستریتی

جدول ۱- مشخصات قرآن ابن‌بواب به شماره Is 1431 منبع جدول: نگارنده

صفحه آغازین	صفحه دوم آغازین	صفحه سوم آغازین
معرفی قرآن- تعداد سوره و ...	گره هندسی با تزیینات تذهیب- اسلیمی‌های طوماری و ختایی	گره چینی در حاشیه بیرونی - تزیینات تذهیب با اسلیمی‌های طوماری - زمینه، گره‌های هندسی
صفحه افتتاحیه	صفحات میانی قرآن	ترقیمه
صفحه افتتاحیه قرآن به- همراه سرسوره فاتحه- الکتاب و سرسوره بقره	صفحه داخلی قرآن به- همراه نشان‌های حاشیه	صفحه‌انجامه و تاریخ کتابت قرآن

جدول ۲- مشخصات صفحات مذهب و نشان‌های قرآن ابن‌بواب. منبع تصاویر (URL2)، منبع جدول: نگارنده

نوع جدول	انواع جدول کشی	محل قرارگیری	توضیحات
جدول زر و دو تخریر و گره چینی		حاشیه بیرونی تذهیب صفحه آغازین دوم	یک خط لاجورد-یک خط زر و دو خط قهوه‌ای محرر روبروی هم، زنجیره طلایی گره چینی در میان آن
جدول زر دو تخریر و حمل گره-های هندسی		حمیل‌های-آلت‌های گره تذهیب صفحه-آغازین-دوم	تخریر خط زر محرر دو و زر میان آن
جدول زر دو تخریر و گره چینی		حاشیه بیرونی (گره‌دار) و متن صفحه-آغازین سوم	یک خط لاجورد-دو خط زر محرر روبروی-هم، زنجیره طلایی گره چینی در میان آن و خط قهوه‌ای محرر دو تخریر و زر میان آن-دوخط
جدول زر دو تخریر و گره چینی		صفحه آغازین اول	یک خط لاجورد-یک خط زر و دو خط قهوه‌ای محرر روبروی هم، زنجیره طلایی گره چینی در میان آن و خط قهوه‌ای محرر دو تخریر

جدول ۵: جدول کشی در قرآن ابن‌بواب، منبع جدول: نگارنده

### جدول کشی قرآن ابن بواب

جدول در لغت به معنای جوی باشد و در عرف مذهبیان و جدول کشان، خطوط متوازی است که گرداگرد صفحه نوشته و یا در فواصل سطور می کشیده‌اند (مایل هروی، ۱۳۷۲: ۶۰۵). جدول زرین سه تخریر، به جدولی گفته می‌شود که دو خط مشکی در پشت جدول زرین، و یک خط مشکی در پیش آن ترسیم شود و جدول زرین دو تخریر، خط تیره یکی پشت خط زر و دیگری پیش، ترسیم شده باشد (اکبری و خوداری نائینی، ۱۳۹۹: ۱۴۶) در قرآن ابن‌بواب صفحات آغازین، و سرسوره صفحات افتتاحیه جدول کشی شده و بقیه صفحات فاقد جدول کشی‌اند.

### سرسوره در قرآن ابن‌بواب

سرسوره‌ها در قرآن ابن‌بواب فاقد جدول کشی هستند. عنوان سوره و تعداد آیات سوره طلایی با خط ثلث نگاشته شده سپس با رنگ قهوه‌ای دورگیری شده است. در کنار عنوان سرسوره نشان سرسوره که غالباً به شکل بنداسلیمی طوماری با طلایی، لاجورد، اخراپی و... با دورگیری قهوه‌ای دیده می‌شود. معمولاً در زیر نشان سرسوره با خط ثلث مکی یا مدنی بودن سوره به زر و دورگیری قهوه‌ای کتابت شده است. هر سرسوره نشان مخصوص خود را دارد و این نشان‌ها هر چند به هم شبیه هستند، ولی کاملاً متفاوت از هم ترسیم شده‌اند.

نشان مذهب خمس در حاشیه جانبی	نشان مذهب عشر در متن آیات	نشان مذهب خمس در متن آیات
شمسه کوچک نشان خمس- قهوه‌ای و سرهم‌ای رنگ - کتابت خمس با خط کوفی و طلایی رنگ	نشان عشر در بین آیات با لاجورد، طلایی و قهوه‌ای	نشان خمس در بین آیات با سرهم‌ای و طلایی
نشان مذهب عشر در حاشیه جانبی	نشان مذهب عشر در حاشیه جانبی	نشان فصل آیات
شمسه کوچک نشان عشر- قهوه‌ای، لاجوردی و طلایی- کتابت عشر به خط کوفی و طلایی رنگ با شرفه‌های ظریف	شمسه کوچک نشان عشر- قهوه‌ای، لاجوردی و طلایی- کتابت عشر به خط کوفی و طلایی رنگ با شرفه‌های ظریف	نشان فصل آیات با سه دایره کوچک لاجوردی

جدول ۳- نشان‌های حاشیه و متن قرآن ابن بواب، منبع جدول:

نگارنده

نشان مذهب سجده واجب در سوره علق	نشان (کتابت) سجده- مستحب در سوره حج	نشان مذهب سجده واجب در سوره سجده
شمسه کوچک نشان- سجده - قهوه‌ای، لاجوردی و طلایی- سجده به خط کوفی و طلایی رنگ	کتابت سجده طلایی رنگ با دورگیری قهوه‌ای- فاقد نشان مذهب سجده طلایی رنگ	شمسه کوچک نشان سجده- اسلیمی طوماری- کتابت سجده به خط کوفی و طلایی رنگ
نشان مذهب سرسوره- های قرآن	نشان مذهب سرسوره فاتحه‌الکتاب	نشان مذهب مکی یا مدنی بودن سوره بقره
نشان مذهب سرسوره بصورت گل شاه‌عباسی یا سرو- لاجوردی و طلایی با دورگیری قهوه‌ای	نشان مذهب سرسوره بصورت گل شاه‌عباسی یا سرو- اخراپی و طلایی رنگ	داخل کادر مستطیل مذهب، طلایی رنگ و دورگیری قهوه‌ای عبارت نزلت بالمدينة

جدول ۴- نشانه‌های سجده، منبع جدول: نگارنده

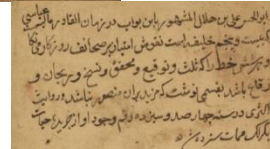
طلایی رنگ غالب اسلیمی‌های طوماری هستند. (نمودار ۱)



تصویر ۱: سرسوره علق (قراء) تعداد آیات و مکيه

نام اثر	کاتب	زبان	آرایه‌های تزئینی	هنرمندان	کاغذ/چرم/لد	قلم	تاریخ	تعداد-صفحات	ابعاد- (س.م.م)	محل-نگهداری
قرآن تک-جلد	مستعصمی	عربی	تذهیب گره-هندس جدول کشی	کاتب: مستعصمی	چرم کاغذ- محکم به رنگ نخودی- روشن	قلم	۶۸۸ قمری	۲۱۱ برگ	۱۵۵/۱۶۷	کتابخانه ملی-فرانسه- به شماره ثبت ۶۷۱۶

جدول ۶- مشخصات قرآن یاقوت به شماره ۶۷۱۶، منبع جدول: نگارنده



### یا قوت مستعصمی

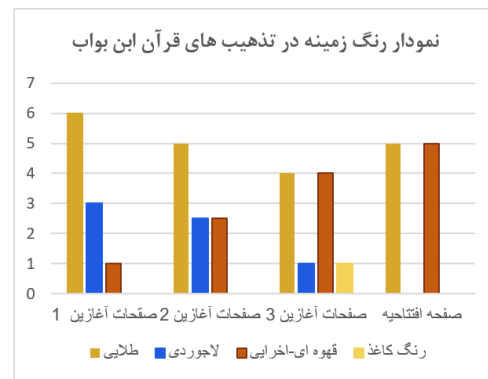
قاضی احمد در ارتباط با یاقوت می‌گوید: «قبله الکتاب جمال الدین یاقوت مستعصمی غلام مستعصم عباسی که آخر خلفای متغلبین است، بوده و از حبش است وی تتبع خط ابن بواب کرد و خط را بدو رسانید اما در قلم تراشیدن و قط زدن تغییر روش استادان پیش داد» (قاضی میراحمد منشی قمی، ۱۳۸۳: ۱۹). در واقع یاقوت یک روشی جدید در تهیه قلم‌های نی ابداع کرد که به آنها برشی اریب و مایل می‌داد. این پدیده او را قادر می‌ساخت که به شش خط زیبا و ظریف سابق بعد جدیدی از ظرافت و زیبایی بدهد (سفادی، ۱۳۸۱: ۲۱). یاقوت ابتدا نزد عبدالمومن و بعد نزد شیخ حبیب مشق کرد (فضایلی، ۱۳۹۱ قمری/۱۳۵۰: ۳۱۳). قاضی احمد تاریخ وفات یاقوت را سال ۶۹۶ هجری قمری می‌داند ولی «تاریخ مرگ یاقوت ۶۶۷، ۶۹۶، ۶۹۷ هجری قمری ضبط کرده‌اند ولی اصح سال ۶۹۸ هجری قمری است» (فضایلی، ۱۳۹۱ هجری قمری/۱۳۵۰: ۳۱۴) و اگر گفته قاضی احمد را ملاک قرار دهیم به احتمال سال ۵۹۶ هجری قمری و یا بعد از آن سال متولد شده باشد.

### قرآن یاقوت مستعصمی به شماره ثبت ۶۷۱۶

#### کتابخانه ملی پاریس

قرآن نسخه کتابخانه ملی پاریس یکی از قرآن‌هایی است که بنا به نظر نسخه شناسان توسط خود یاقوت مستعصمی کتابت شده است. نسخه‌ای از ۶۸۸ هجری با رقم یاقوت - مستعصمی نگهداری می‌شود که علاوه بر خوشنویسی، از جهت تذهیب اهمیت بسیار دارد. این نسخه به شماره ثبت ۶۷۱۶ در گروه نسخ خطی عربی، سایت کتابخانه ملی پاریس

تصویر ۲: ترقیمه و انجمله در صفحه آخر قرآن- اسم ابن بواب و تاریخ ۳۹۱ هجری قمری نگاشته شده است.



نمودار ۱- میانگین میزان استفاده هر رنگ به تفکیک صفحه در زمینه تذهیب. نگارنده

### تاریخ و ترقیمه

در آخرین صفحه قرآن مشخصات قرآن و تاریخ کتابت آن نوشته شده است. تاریخ کتابت قرآن را در داخل جدول زر به عربی «سنه احدى و تسعين و ثلثمائه» به تاریخ ۳۹۱ هجری قمری نگاشته شده و همزمان با حکومت آل بویه شیعی مذهب کتابت شده است.

### رنگ زمینه تذهیب در قرآن ابن بواب

چنان‌که از معنای لغوی واژه «تذهیب» برگرفته از مصدر ذَهَبَ به معنای طلا برمی‌آید، زراندود کردن و طلاکاری صفحات را می‌توان پایه و مهم‌ترین عنصر تذهیب پنداشت (عظیمی، ۱۳۸۹: ۲۹). به همین منوال در آرایه‌های تذهیب این قرآن نیز به ترتیب طلایی، قهوه‌ای، اخرايي و لاجورد رنگ غالب زمینه‌های تذهیب و رنگ

نگهداری می‌شود. قرآن دارای ۲۱۱ برگ بر روی کاغذ نخودی متمایل به رنگ کرم است. (URL1)

### سرسوره ها

سرسوره‌ها در این نسخه به‌طور کلی به چهار شیوه اجرا شده است. دو کتیبه جانبی به شکل بیضی بوده و کتیبه مرکزی آن دایره شکل هست. در کتیبه اول با خط کوفی به رنگ سفید «فاتحه الکتا» نوشته شده که حرف «ب» آن در کتیبه مرکزی کتابت شده و در کتیبه بیضی سمت چپ «سبع آیات» نگاشته شده است.

صفحه آغازین	صفحه دوم آغازین مزدوج	صفحه افتتاحیه
		
گره هندسی با تذهیب ختایی در داخل آلت‌های- گره- لاجوردی، طلایی، مشکی و شنگرف	گره هندسی با تذهیب ختایی در داخل آلت‌های- گره- لاجوردی، طلایی، مشکی و شنگرف	صفحه افتتاحیه قرآن به- همراه سرسوره فاتحه- الکتا و سرسوره بقره
صفحات میانی قرآن		انجامه
		
صفحه داخلی قرآن به‌همراه نشان‌های فصل آیات و خمس و عشر در حاشیه		صفحه انجامه- نام کتاب و تاریخ کتابت- قرآن

جدول ۷- مشخصات صفحات مذهب و نشان‌های قرآن یاقوت. (منبع تصاویر URL1)، منبع جدول: نگارنده

نشان مذهب سجده واجب در سوره- علق	نشان سجده- مستحب (کتابت شده) در سوره اسرا	نشان سجده- واجب (کتابت شده) در سوره سجده
		
کتابت سجده با رنگ طلایی زیر نشان مذهب	کتابت سجده با رنگ طلایی به همراه دورگیری قهوه‌ای فاقد نشان مذهب	کتابت سجده با رنگ طلایی- نشان- خمس در پایین و نشان عشر در بالای سجده. فاقد نشان- مذهب سجده

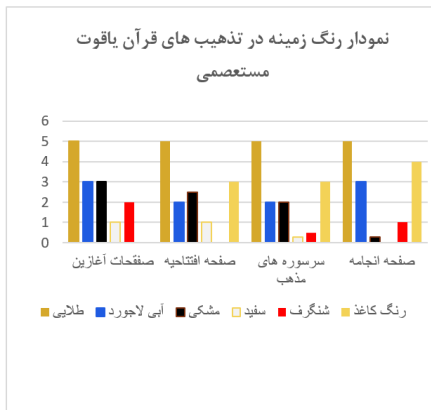
جدول ۹- نشان‌های سجده قرآن یاقوت، منبع جدول: نگارنده  
سرسوره بقره در داخل کادر مستطیل به خط کوفی و با لاجورد تیره کتابت شده که نام سوره و تعداد آیات نوشته شده است. در پس‌زمینه خط کوفی به شیوه تشعیر تک‌رنگ، گردش برگ‌های ختایی به رنگ طلایی با دورگیری مشکی در زمینه زر اجرا شده است. در چند سوره ابتدایی قرآن (سوره آل عمران و سوره نساء) سرسوره‌ها داخل جدول‌کشی‌ها قرار دارد و نشان سرسوره به شکل درخت سرو یا بته دیده می‌شود که به‌صورت الوان و تزئینی‌اند. همین خصوصیت در سرسوره آخرین سوره قرآن «سوره الناس» نیز وجود دارد. ولی سوره‌های داخلی قرآن فاقد تزئین و تذهیب هستند و فقط با طلا نگارش و دورگیری شده‌اند.

### ترقیمه

در ترقیمه آخر قرآن عبارت «الکریم نَحْنُ عَلٰی ذٰلِكَ مِنَ الشّٰهِدِیْنَ وَ کَتَبَ یٰقُوْتُ الْمُسْتَعِصِمِیْ فِی الْعَشْرِ الْاَوَّلِ مِنَ الْمُحَرَّمِ مِنْ سَنَةِ ثَمَانٍ وَ ثَمَانِیْنَ وَ سِتِّمِائَةِ حَامِدٌ اللّٰهُ تَعَالٰی عَلٰی نَعْمِهِ وَ مُصَلِّیًّا عَلٰی نَبِیِّهِ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ مُسَلِّمًا» که نشان می‌دهد این نسخه در سال ۶۸۸ هجری قمری در ده روز اول ماه محرم توسط یاقوت مستعصمی کتابت شده است.

نشان مذهب حاشیه جانبی جزء	نشان مذهب عشر در حاشیه صفحه
	
نشان مذهب جزء قرآن که در داخل- کادر مستطیل عمودی اجرا شده است. خط کوفی سفید به‌همراه تزئینات طلایی-ختایی در پس زمینه	نشان مذهب عشر در داخل قاب‌های شمسه کوچک دایره‌ای شکل و در کنار آیات قرآن با رنگ لاجورد، طلایی-به خط کوفی
نشان مذهب خمس در حاشیه صفحه	نشان فصل آیات
	
نشان مذهب خمس در کنار آیات قرآن در داخل قاب‌های بته‌ای شکل- لاجورد، قهوه‌ای، طلایی-به خط کوفی و در داخل برخی از قاب‌ها گل‌های ختایی.	نشان مذهب فصل آیات در صفحات میانی قرآن- با رنگ طلایی و دورگیری مشکی

جدول ۸- نشان‌های حاشیه و متن قرآن یاقوت، منبع جدول: نگارنده



نمودار ۲- میانگین میزان استفاده هر رنگ به تفکیک صفحه در زمینه تذهیب. نگارنده

نام اثر	کاتب/زبان	آرایه های تزئینی	هنرمندان	کاغذ و جلد	قلم	تاریخ	تعداد صفحات (م.س)	ابعاد	محل نگهداری
قرآن تک جلدی	عربی	تذهیب گره- چینی گره- هندسی جدول- کشی	کاتب: از شاگردان با واسطه یاقوت مستعصمی	جلد چرم کاغذ محکم و ظریف به رنگ قهوه ای روشن	نکث قمری و کوفی	۶۹۵ قمری و ۸۳۳ قمری	۲۷۳ برگ	۷۸×۱۹/۸ سانتی متر	کتابخانه چستربیتی

جدول ۱۱- مشخصات قرآن تیموری به شیوه یاقوت به شماره Is 1500، منبع جدول: نگارنده

### رنگ زمینه تذهیب در قرآن یاقوت

رنگ زر (طلایی)، در زمینه صفحات مزدوج آغازین، افتتاحیه، سرسوره ها و انجامه بیشترین فضا را اشغال کرده است و سپس آبی لاجوردی، مشکی و زرد کاغذ (رنگ خود کاغذ) هستند که در رنگ گذاری زمینه تذهیب استفاده شده است. (نمودار ۲)

### قرآن تیموری به شیوه یاقوت به شماره Is 1500 چستربیتی

در دوره تیموری، سبک تازه ای از تذهیب در کتاب آرایبی به وجود آمد از ویژگی رنگ های به کار رفته در تذهیب این دوره، می توان گفت زر و لاجورد، یکی از عوامل اصلی هنرمندان تذهیب بوده و در همه حال، برای تذهیب کتاب قرآن از آن ها استفاده می شده است (امیر راشد، پنجمی پور، ۱۳۹۸: ۴۳). قاضی احمد از شش نفر خوشنویسی نام می برد که اجازه داشتند در نوشته هایشان اسم استادشان یاقوت مستعصمی را به جای اسم خودشان بنویسند. «از شاگردان او شش کس سرآمد شده مرخص بوده اند که اسم یاقوت را در خط خود بنویسند و ایشان را استاد سته می گویند. اول شیخ زاده- سهروردی. دویم ارغون کاملی. سیم نصرالله طبیب. چهارم

ردیف	نوع- جدول	انواع جدول کشی	محل قرارگیری	توضیحات
۱	جدول زر دو تحریر		حاشیه- داخلی در صفحات آغازین	دو خط زر محرر روبروی هم، خط میانه طلایی- رنگ
۲	جدول زر سه- تحریر		حاشیه بیرونی صفحات- آغازین	خط مشکی و خط زر تحریر (دوخط محرر سه پشت و یک خط پیش) و میانی مشکی با تشعیر طلایی
	جدول زر دو تحریر		صفحات آغازین	خط زر و تحریر مشکی خط سفید و تحریر مشکی در حمیل کشی های نقوش هندسی
۳	جدول زر سه- تحریر		حاشیه صفحات افتتاحیه	دو خطوط لاجورد و خط زر سه تحریر، دوخط مشکی در پشت و یک خط مشکی در پیش و لاجورد در بیرون

جدول ۱۰- انواع جدول کشی قرآن یاقوت منبع جدول: نگارنده



تصویر ۳: سرسوره های آخرین سوره قرآن و سرسوره های داخلی








تصویر ۴: سرسوره های فاتحه کتاب و بقره



تصویر ۵: ترقیمه به تاریخ ۶۸۸ هجری قمری و یاقوت مستعصمی



مبارک شاه‌زرین قلم، پنجم یوسف مشهدی، ششم سیدحیدرگنده‌نویس بضم الکاف» (قاضی میراحمد منشی قمی، ۱۳۸۳: ۲۲). احتمالاً این نسخه با واسطه توسط شاگردان یاقوت در دوره تیموری کتابت شده و به احترام استادش در ترقیمه قرآن نام یاقوت را نوشته‌اند. در توضیحات این نسخه قرآنی در سایت کتابخانه چستریتی نوشته که «این نسخه باشکوه قرآن در دوره تیموری و در دربار تیموریان در هرات تهیه شده‌است. به‌طور قطع به یقین می‌توان گفت این نسخه برای شاهزاده بایسنقر (متوفی ۱۴۳۳ میلادی/۸۳۷ هجری- قمری) ساخته شده است. صفحات آغازین قرآن دو گره هندسی به‌صورت مزدوج در کادر مستطیل ترسیم شده است که ترنج مرکزی آن تداعی کننده شمس و بازتاب خورشید است. این طرح به‌طور کلی بازتاب طرح‌های اواخر قرن سیزدهم میلادی است، اگرچه طرح و رنگ ترنج مرکزی در این دوره وارد طراحی‌های تذهیب‌های قرآنی شده است. هنرمند خطاط تیموری نیز عمداً به اواخر قرن سیزدهم با امضاء به نام استاد خوشنویس گرانقدر یاقوت‌المستعصمی متوفی در سال ۱۲۹۸ میلادی/۶۹۸ هجری قمری اشاره کرده‌است» (URL3).

نشان مذهب حاشیه جانبی	کتابت کلمه عشر در حاشیه صفحه- بدون ترنج-مذهب	کتابت کلمه خمس در حاشیه صفحه- بدون ترنج-مذهب
		
نشان به شکل بته در صفحه پایانی و سوره آخر قرآن- قهوه‌ای، لاجورد و طلایی	نشان عشر در کنار آیات قرآن با رنگ قهوه‌ای، طلایی- به خط کوفی	نشان خمس در کنار آیات قرآن با رنگ قهوه‌ای، طلایی- به خط کوفی
نشان مذهب فصل آیات	نشان مذهب فصل آیات	نشان مذهب فصل آیات
		
نشان مذهب فصل آیات در صفحات میانی قرآن- با رنگ طلایی و دورگیری مشکی	نشان مذهب فصل آیات در صفحات نخست قرآن- با گره چینی و رنگ لاجورد، طلایی و شگرف	نشان مذهب فصل آیات در صفحات نخست قرآن- با گره چینی و رنگ لاجورد، طلایی و شگرف

جدول ۱۳- نشان‌های حاشیه و متن قرآن تیموری به شیوه یاقوت، منبع جدول: نگارنده

صفحه آغازین	صفحه دوم آغازین مزدوج	صفحه افتتاحیه
		
گره هندسی با تذهیب اسلیمی در داخل آلت‌های گره- ترنج مرکزی با تزئینات اسلیمی- لاجوردی، طلایی، مشکی و سبز	گره هندسی با تذهیب اسلیمی در داخل آلت- های گره- ترنج مرکزی با تزئینات اسلیمی- لاجوردی، طلایی، مشکی و سبز	صفحه افتتاحیه قرآن به- همراه سرسوره فاتحه‌الکتاب و سرسوره بقره
صفحات میانی قرآن		انجامه
		
صفحه داخلی قرآن به‌همراه نشان‌های فصل آیات و خمس و عشر در حاشیه		صفحه انجامه- نام کاتب و تاریخ کتابت- قرآن

جدول ۱۲- مشخصات صفحات مذهب و نشان‌های قرآن تیموری به شیوه یاقوت. (منبع تصاویر URL3 T منبع: نگارنده)

نشان سجده واجب در سوره علق- بدون نشان ترنج مذهب	نشان سجده مستحب در سوره اسرا- بدون نشان مذهب	نشان سجده واجب در سوره سجده- بدون نشان مذهب
		
کتابت سجده با رنگ طلایی و کلمه واجب با مرکب مشکی فاقد نشان مذهب	کتابت سجده با رنگ طلایی با دورگیری قهوه‌ای- فاقد نشان مذهب	کتابت سجده با رنگ طلایی و کلمه واجب با مرکب مشکی- فاقد نشان مذهب

جدول ۱۴: نشان‌های سجده قرآن تیموری به شیوه یاقوت، منبع جدول: نگارنده

### جدول کشی قرآن تیموری به شیوه یاقوت

«جدول سه‌تحریر در مصطلح جدول‌کشان، به جدولی گفته می‌شود که دارای خطی باشد از زر، به دو تحریر از پس و پیش آن، توام با خطی از لاجورد در قسمت بیرونی خط زرین محرر» (مایل هروی، ۱۳۷۲: ۶۰۷). در قرآن شیوه یاقوت صفحات آغازین، و سرسوره‌ها صفحات افتتاحیه و تمام صفحات داخلی جدول‌کشی شده‌اند.

## سرسوره ها

سرسوره‌ها در این نسخه بطور کلی به سه شیوه اجرا شده است. سرسوره فاتحه‌الکتاب و سوره بقره که در صفحات افتتاحیه کتاب به صورت پرکار و پرتزئین دیده می‌شود. سرسوره فاتحه‌الکتاب به صورت طرح کتیبه‌ای در داخل جدول محرر و مثنی اجرا شده است. رنگ طلایی و لاجورد برای رنگ‌های زمینه تذهیب و رنگ سبز و فیروزه‌ای برای رنگ اسلیمی‌ها به کار گرفته شده است. در داخل قاب کتیبه نام سوره، مکی بودن و تعداد آیات با خط کوفی و به رنگ فیروزه‌ای و قرمز تیره نوشته شده است. (سوره فاتحه کتاب سبع آیات مکیه) در سرسوره بقره هم از جدول مثنی و طرح کتیبه‌ای شبیه قاب کتیبه‌ای سوره فاتحه‌الکتاب استفاده کرده‌اند. در سایر سرسوره‌ها از جدول دوتحریر استفاده شده که فقط نام سوره و تعداد آیات مشخص شده و فضای کتابت شده سرسوره با دندان موشی‌های جدا شده و در فضای میان جدول محرر و دندان موشی معمولاً بصورت تک-رنگ لاجورد و گاهی هم با رنگ طلایی در کنار لاجورد بصورت شاخ‌وبرگ ختایی تزئین یافته‌اند. رنگ زمینه همان رنگ کاغذ بوده و رنگ آمیزی نشده و مشخصات سرسوره‌ها با رنگ طلایی به خط ثلث کتابت شده و با رنگ قهوه‌ای دورگیری شده‌اند. در این سرسوره‌ها نزول سوره درمکه یا مدینه مشخص نشده است.

## ترقیمه

در ترقیمه آخر قرآن عبارت «کُتِبَ أضعف العبادِ یاقوت المُستعصمی فی مبدی الولی من سنه خمس و تسعین و ستمائه حامد الله تعالی علی نعمه السابغه و مُصلباً علی رسوله محمد النبی الامّی وَاِلهِ الْغُرِّ الطَّیِّبِینِ الطَّاهِرِینِ و مُسَلِّماً تسلیماً» که «نگارش ضعیف ترین بندگان، یاقوت المستعصمی که در آغاز سال ششصد و نود و پنج ...» ذکر شده است.

رنگ زمینه تذهیب در قرآن تیموری به

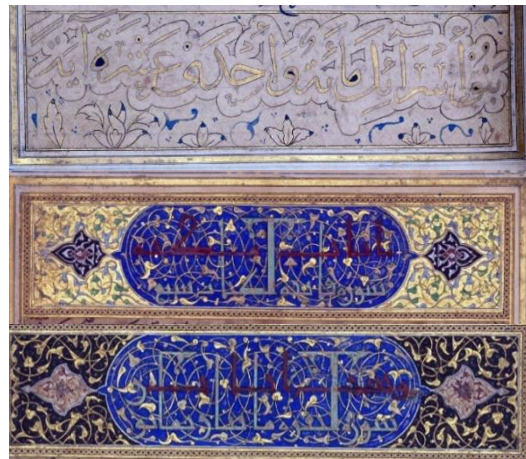
## شیوه یاقوت

رنگ آبی لاجوردی در زمینه صفحات مزدوج آغازین بیشترین فضا را اشغال کرده است و سپس به ترتیب زر (طلایی)، مشکی و زردروشن (در ترنج مرکزی) هستند که در رنگ‌گذاری زمینه تذهیب استفاده شده است.

نوع جدول	انواع جدول کشی	محل قرارگیری	توضیحات
جدول زر دوتحریر		حاشیه داخلی و حمیل‌های گره‌های هندسی در صفحه آغازین	دو خط زر محرر روبروی هم، خط میانه کرمی رنگ
جدول زر دوتحریر		حاشیه بیرونی سرسوره صفحه افتتاحیه	خط لاجورد و خط زر محرر دوتحریر و میانی طلایی
جدول محرر جدول صفحات داخلی		سرسوره های داخلی	خط زر و تحریر مشکی
جدول زر سه‌تحریر جدول صفحات داخلی		جدول - صفحات داخلی	خطوط لاجورد و خط زر سه - تحریر، اخراپی - محرر
جدول زر سه‌تحریر		حاشیه داخلی صفحه آغازین	خط زر و دوخط مشکی در پشت خط زر و یک خط مشکی در پیش، خطوط زر، شنگرف، لاجورد و سیلو محرر

جدول ۱۵ - انواع جدول کشی قرآن تیموری به شیوه یاقوت ، منبع

جدول: نگارنده

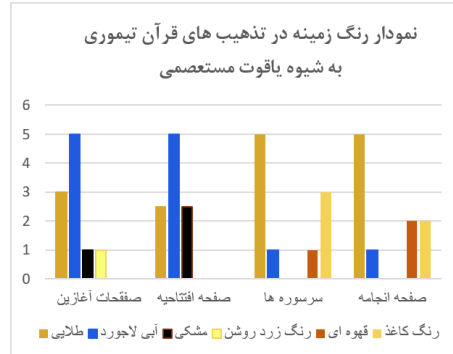


تصویر ۶: سرسوره های فاتحه کتاب، بقره و اسراء



تصویر ۷: ترقیمه به تاریخ ۶۹۵ هجری قمری

البته علاوه بر این رنگ‌ها از رنگ‌های دیگری از جمله شنگرف و قرمز زرشکی هم در فضاها و قاب‌های خیلی کوچک نیز به کار رفته که در نمودار آورده نشده است. (نمودار ۲)



نمودار ۲- میانگین میزان استفاده هر رنگ به تفکیک صفحه در زمینه تذهیب. نگارنده

### تطبیق و تحلیل صفحات آغازین:

قرآن ابن‌بواب با شش صفحه تذهیب مزدوج شروع می‌شود. که هر یک از صفحات مُدَّهَب بصورت متقارن در صفحه سمت راست و چپ قرآن قرار دارد. صفحات تذهیب فاقد شرفه‌اند. دو صفحه نخست آغازین تذهیب مزدوج دارد و داخل کتیبه‌ها به معرفی قرآن، تعداد سوره‌های قرآن و ... اشاره دارد. در کتیبه اول «بسم الله الرحمن الرحیم» نوشته شده و کتیبه دوم وسوم سمت راست «عدد سوره القرآن مائه و اربع عشره و...» کتابت شده که تعداد ۱۱۴ سوره قرآن را بیان می‌کند. در دو صفحه مُدَّهَب بعدی و داخل آلت‌های شش «فی عدد، اهل، الکوفه، المولی، علی بن ابی طالب، المومنین و...» کتابت گردیده و داخل بقیه آلت‌ها از جمله آلت سرمه-دان با نقش مایه‌های تذهیب پر شده‌اند. و دو صفحه سوم آغازین از صفحه مُدَّهَب مزدوج با طرح دوایر درهم ایجاد شده که در زمینه آن، از نقوش اسلیمی طوماری و همچنین گره‌چینی هندسی استفاده شده است. (جدول ۲) در قرآن یاقوت مستعصمی صفحات آغازین به صورت دو صفحه مزدوج با نقوش هندسی اجرا شده و داخل هر یک از آلت‌های گره، با نقوش ختایی، گل و برگ پر شده است. این صفحات حاشیه باریک دارد که با گردش ختایی در زمینه مشکی کار شده است. صفحات آغازین فاقد شرفه‌اند. (جدول ۷) قرآن شیوه یاقوتی دوره تیموری دو صفحه آغازین دارد در وسط یکی از صفحات، ترنج قرار گرفته که حالت شمس را دارد و با توجه به

رنگ طلایی به کار رفته در زمینه ترنج، تداعی کننده خورشید در آن است. که دارای شرفه‌های ظریف و منظم هستند. (جدول ۱۲)

### تطبیق و تحلیل صفحات افتتاحیه

صفحه افتتاحیه قرآن ابن‌بواب در سمت راست صفحات قرآن قرار گرفته که دو سرسوره مُدَّهَب دارد. داخل سرسوره حمد «فاتحه‌الکتاب سبع آیات» کتابت شده و بالای آن «نزلت بالمدینه» نوشته شده است. پس‌زمینه با اسلیمی‌های طوماری و رنگ زمینه با رنگ قهوه‌ای پوشیده شده است. رنگ زمینه کتیبه سرسوره بقره روشن‌تر از سرسوره فاتحه‌الکتاب بوده و به‌رنگ اخراپی است. (جدول ۲) در قرآن یاقوت مستعصمی دوره ایلخانی صفحه افتتاحیه در سمت راست قرار دارد که تا نیمه صفحه سوره فاتحه‌الکتاب نوشته شده و نیمه پایین سوره بقره را کتابت کرده‌اند. کل صفحه جدول کشی شده و دو لوح جانبی به گردش ختایی در زمینه مشکی مزین شده است. سوره حمد و بقره دو سرسوره متفاوت دارد. همچنین در حاشیه جانبی قرآن نشان سرسوره و نشان حُمس وجود دارد. (جدول ۷) در قرآن شیوه یاقوتی دوره تیموری صفحات افتتاحیه سمت راست قرآن قرار گرفته که سوره فاتحه‌الکتاب و بخشی از سوره بقره در یک صفحه جای گرفته‌است. سرسوره‌های تذهیب شده فاتحه‌الکتاب و بقره در داخل جدول قرار گرفته که فرم کلی این دو سرسوره شبیه هم‌اند ولی رنگ زمینه، تزئینات اسلیمی و ریزه‌کاری‌ها با هم متفاوت هستند. داخل کتیبه سرسوره، فاتحه‌الکتاب « فاتحه‌الکتاب سبع بایات مکیه» با خط کوفی کتابت شده است. (جدول ۱۲)

### تطبیق و تحلیل جدول کشی صفحات سه قرآن

در قرآن ابن‌بواب جدول کشی فقط در شش صفحه آغازین، سرسوره‌های فاتحه‌الکتاب، بقره، صفحه انجامه و ترقیمه دیده می‌شود. صفحات داخلی و سایر سرسوره-ها جدول کشی ندارند. در قرآن یاقوت دوره ایلخانی صفحات آغازین، صفحات افتتاحیه، سرسوره‌های سوره-آل عمران، سوره‌نساء و سوره‌الناس صفحه آخر و ترقیمه و همچنین برخی از نشان‌های صفحات داخلی از جمله نشان جزء، جدول کشی دارند ولی صفحات داخلی و سایر

سرسوره‌ها فاقد جدول‌کشی‌اند. درحالی‌که در قرآن شیوه یاقوتی دوره تیموری علاوه بر صفحات آغازین و افتتاحیه، تمامی صفحات و سرسوره‌های میانی قرآن نیز جدول‌کشی شده‌اند. (جداول ۵ و ۱۰ و ۱۵)

### تطبیق و تحلیل نشان‌های سه قرآن

در قرآن ابن‌بواب شاهد انواع نشان‌ها هستیم. تمام سرسوره‌ها دارای نشان سرسوره‌اند که طراحی هر کدام با دیگری متفاوت بوده و تنوع زیادی دارند. در این نشان‌ها برای اسلیمی‌های طوماری رنگ طلایی به‌کار رفته و برای رنگ‌آمیزی زمینه از رنگ‌های طلایی، لاجوردی، مشکی، قهوه‌ای و اخراپی استفاده شده‌است. (جدول ۳) در قرآن یاقوت دوره ایلخانی فقط سرسوره‌های جدول‌کشی شده نشان سرسوره دارند و بقیه فاقد نشان هستند. درحالی‌که در قرآن شیوه یاقوتی دوره تیموری هیچ کدام از سرسوره‌ها نشان ندارند. نشان خُمس و عُشر در قرآن ابن‌بواب و در حاشیه‌های تمام صفحات میانی با خط کوفی کتابت شده، وجود دارد ولی در قرآن یاقوت دوره ایلخانی نشان‌های خُمس در داخل شمس‌های کوچک و نشان عُشر در داخل بادامک‌های قطره مانند اجرا شده و از تنوع زیادی برخوردار نیستند. در قرآن شیوه یاقوتی دوره تیموری نشان‌های خُمس و عُشر با طلای دورگیری شده در حاشیه‌های تمام صفحات میانی قرآن کتابت شده‌است. در نسخه ابن‌بواب نشان عُشر و خُمس به‌صورت یک‌درمیان در متن آیات قرار گرفته است ولی در قرآن یاقوت دوره ایلخانی و در قرآن شیوه یاقوتی عصر تیموری این نشان‌ها در متن آیات قرآن دیده‌نمی‌شود. (جداول ۳ و ۸ و ۱۳)

### تطبیق و تحلیل نشان‌های فصل آیات در سه قرآن

نشان فصل آیات در متن قرآن ابن‌بواب به‌صورت سه دایره کوچک لاجوردی است. فقط نشان‌های مُدَّهَب خُمس و عُشر در داخل متن وجود دارد. ولی در قرآن یاقوت دوره ایلخانی از یک نوع نشان فصل آیات به‌صورت گل شش‌پر زرین استفاده شده و فاقد نشان خُمس و عُشر در متن آیات است. در قرآن شیوه یاقوتی دوره تیموری نشان فصل آیات در سه صفحه نخست به شکل گوی-های زرین که داخل آن تزئینات گره‌چینی‌اند، دیده می‌شود و در بقیه صفحات نشان فصل آیات به شکل گوی-های زرین و گل‌های شش‌پر زرین ترسیم شده‌اند. (جداول ۳ و ۸ و ۱۳)

### تطبیق و تحلیل رنگ در زمینه تذهیب‌های در دو قرآن

رنگ در تذهیب‌های قرآن ابن‌بواب بیشتر از رنگ‌های گرم استفاده شده است. رنگ زر (طلایی)، قهوه‌ای، اخراپی، رنگ زرد متمایل به اخراپی رنگ خود کاغذ و آبی لاجوردی در صفحات آغازین، افتتاحیه و نشان‌ها به‌کار رفته است که از رنگ طلایی بیشتر از سایر رنگ‌ها استفاده شده است. درحالی‌که در قرآن یاقوت مستعصمی، به‌ترتیب از طلا، لاجورد و مشکی برای رنگ‌آمیزی زمینه‌های تذهیب بهره برده‌اند و در قرآن شیوه یاقوتی دوره تیموری در صفحات آغازین و افتتاحیه رنگ آبی لاجورد بیشتر از رنگ‌های دیگر به‌کار رفته‌است.

### نتیجه‌گیری

کتابت و تذهیب قرآن‌ها در بین مسلمین اهمیت بسیاری دارد علاوه بر تذهیب صفحات آغازین و افتتاحیه، نشان فصل آیات و نشان‌های حواشی جانبی صفحات قرآن، جزئی از این تزئینات به‌شمار می‌آید. تذهیب در قرآن ابن‌بواب در شش برگ صفحات آغازین قرار دارد که بعد از آن، در صفحه افتتاحیه نیز مشاهده می‌گردد که سرسوره‌های دو سوره حمد و بقره، در داخل جدول‌کشی و قاب کتیبه‌ای اجرا شده و سرسوره‌های صفحات میانی قرآن جدول‌کشی نشده‌اند. نشان سرسوره در تمام سرسوره‌ها وجود دارد و از فرم‌های متنوعی با الهام از گل لوتوس اجرا شده‌است. نشان‌های مُدَّهَب

ردیف	نسخه‌های قرآن	صفحات آغازین	صفحات ت-ت	صفحات افتتاحیه	شعر سرسوره	جدول‌کشی	نشان سرسوره	نشان فصل آیات	نشان مُدَّهَب	نشان سجد	نشان سجد
۱	قرآن ابن‌بواب	•	•	•	-	•	•	•	•	•	•
۲	قرآن یاقوت	•	•	•	-	-	-	-	•	•	•
۳	قرآن شیوه یاقوت	•	•	•	•	•	•	•	-	-	-

جدول ۱۶ - تطبیق شاخصه‌های سه قرآن ابن‌بواب و یاقوت مستعصمی و شیوه یاقوت مستعصمی، منبع جدول: نگارنده

خُمس و عُشر در حاشیه جانبی با تنوع زیاد مشاهده می شود. نشان‌های مُدَّهَب خُمس و عُشر در لابلای آیات وجود دارد نکته مهم در نشان فصل آیات این است که از سه دایره کوچک لاجوردی استفاده شده است. در قرآن یاقوت و در رنگ‌آمیزی زمینه تذهیب‌های صفحات افتتاحیه، آغازین و نشان‌ها بیشتر از رنگ‌های طلایی، قهوه‌ای و مشکی استفاده شده و آبی لاجوردی کمتر به کار رفته است. صفحات آغازین به دو صفحه مزدوج با طرح کلی هندسه نقوش مزین گشته و داخل هر یک از آلت‌های گره، نقش‌مایه‌های ختایی و گل‌وبرگ کار شده. صفحات داخلی فاقد جدول‌کشی بوده و سرسوره‌های داخلی نیز فاقد تذهیب، شرفه و جدول‌کشی‌اند. نشان خُمس و عُشر در تمامی صفحات داخلی دیده می‌شود. در قرآن شیوه یاقوت دوره تیموری صفحات آغازین، دو تذهیب هندسی مزدوج کار شده است. ترنج مرکزی به عنوان نماد شمس و حضور نور و خورشید، قبل از شروع آیات قرآن اجرا شده است. شمس نیز به رنگ زرد روشن یادآور آیه ۳۵ سوره نور «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ...» در صفحات آغازین است. شرفه در صفحات آغازین حضور داشته و به صورت منظم و ساده به عنوان شعاع‌های نور در حاشیه بیرونی تذهیب قرار گرفته است. در سرسوره‌های قرآن شیوه یاقوت نشان سرسوره دیده نمی‌شود. سرسوره‌های صفحه افتتاحیه بصورت رنگی و پرکار داخل جدول‌کشی اجرا شده ولی در بقیه سرسوره‌ها هر چند در داخل جدول‌کشی‌ها قرار دارد ولی فاقد رنگ زمینه‌اند. نشان فصل آیات در سه صفحه نخست قرآن از گوی‌های زرین هندسی پرکار و در صفحات میانی گل‌های شش‌پر طلایی استفاده شده است. نشان‌های مُدَّهَب در حاشیه جانبی دیده نمی‌شود و جای خود را به واژه‌های «خُمس»، «عُشر» و سجده و ... داده که با رنگ طلایی و دورگیری مشکی کتابت شده است. تمام صفحات قرآن شیوه یاقوت جدول‌کشی شده‌اند. رنگ آبی لاجورد رنگ اصلی زمینه تذهیب در صفحات آغازین و افتتاحیه بوده و در مرحله بعد رنگ طلایی بیشترین فضاهای متن تذهیب را اشغال کرده است. رنگ‌های اخراپی، مشکی و زرشکی هم در رنگ‌های زمینه وجود دارد. به‌طور کلی آرایه‌ها و تذهیب‌های نسخه شیوه یاقوت سردتر از نسخه قرآن ابن بواب و نسخه یاقوت دوره ایلخانی است. به‌رحال روند تحول فرمی تذهیب

و آرایه‌های قرآن از دوره سلجوقی، ایلخانی و تیموری و دوره‌های بعدی نیز دیده می‌شود ولی مفهوم و کارکرد این آرایه‌ها یکسان باقی مانده‌اند.

### منابع

- اُزَند. یعقوب (۱۳۸۸). پژوهشی پیرامون تاریخچه فعالیت‌های یاقوت مستعصمی آخرین هنرمند مشهور خط و کتاب عصر عباسی، *پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام*، شماره پیاپی ۵، ۳۴-۷.
- اکبری، الهام، خوداری نائینی. سعید (۱۳۹۹) بررسی روند تحول جداول تزئینی در نسخ خطی از قرن پنجم تا قرن نهم هجری، *آئینه میراث*، دوره ۱۸، شماره ۲، ۱۶۲-۱۳۹.
- امیر راشد، سولماز، پنجی پور. سکینه (۱۳۹۸) بررسی تطبیقی تذهیب آثار ادبی دوره تیموری و صفوی (شاهنامه بایسنقری و شاهنامه شاه تهماسبی)، *جلوه هنر*، دوره ۱۱، شماره ۱، ۵۴-۴۱.
- پوپ، آرتوراپهام؛ شرودر، اریک و آکرمن، فیلیس (۱۳۸۷). *شاهکارهای هنر ایران*، ترجمه پرویز خانلری، چاپ چهارم، تهران: علمی و فرهنگی.
- پوپ، آرتوراپهام. (۱۳۷۷). *سیر و صور نقاشی ایران*، ترجمه یعقوب اُزَند، تهران: مولی.
- جعفرپور، مرضیه، نجارپورجباری. صمد (۱۴۰۱) معرفی نسخه خطی دیوان حسینی به رقم سلطانعلی مشهدی ۸۹۰ هجری و تحلیل آرایه‌های تذهیب آن، *جلوه هنر*، دوره ۱۴، شماره ۳، ۳۴-۲۱.
- خدا محمدی، مریم و مراثی، محسن (۱۳۹۴). بررسی طرح و تزئین در نشانه‌های پنج آیه در قرآن‌های سده اول تا نهم هجری قمری ایران، *نگره*، دوره ۱۰، شماره ۳۳، ۲۰-۴.
- خزائی، محمد (۱۳۸۱). ارزش‌های منحصر بفرد قرآن ابن بواب در کتابخانه چستربیتی دویلین، *مطالعات هنر اسلامی*، شماره ۵۵، ۳۰-۱۱.
- سفادی، یاسین حمید (۱۳۸۱). *خوشنویسی اسلامی*، ترجمه مهناز شایسته فر، تهران: موسسه مطالعات هنر اسلامی.
- سلیمی‌نمین، هاجر (۱۳۸۸). کتاب و تذهیب در قرآن‌های چهار قرن اول اسلام، *هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی*، دوره ۱، شماره ۴۰، ۵۲-۴۱.
- شیرازی، علی اصغر و صادق پور فیوزآباد. ابوالفضل (۱۳۹۱). بررسی تأثیر تزیینات نگاره‌های بازمانده از مانویان در تزیین قرآن‌های قرون اولیه اسلامی موجود در موزه ملی امام رضا، *هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی*، دوره ۱۷، شماره ۴، ۴۴-۳۳.
- فضائلی، حبیب‌الله (۱۳۹۱). ق/۱۳۵۰. *اطلس خط. تحقیق در خطوط اسلامی*، اصفهان: نشریه انجمن آثار ملی اصفهان.
- قاضی احمد منشی قمی (۱۳۸۳). *گلستان هنر*، تصحیح احمد سهیلی خوانساری، تهران: منوچهری.
- کشمیری، مریم (۱۳۹۸). *تذهیب در ایران (تاریخچه، نقوش و اصطلاحات)*، چاپ دوم، تهران: سمت.
- ماجانی، حسینعلی (۱۳۸۲). *آموزش طرح و تذهیب*، چاپ سوم، تهران: یساولی.
- مایل‌هروی، نجیب (۱۳۹۸). *کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی، فرهنگ واژگان نظام کتاب‌آرایی*، جلد دوم، چاپ سوم، مشهد: آستان قدس رضوی.
- مایل‌هروی، نجیب (۱۳۷۲). *کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی*، مشهد: آستان قدس رضوی.

- Mojaradetakestani, A., (2016). *Investigation and evolution of Illumination art motifs in Iran*, (1st ed), Tehran: Yasavoly Publication, (Text in Persian).
- Mohebbali, A., (2002). A look at the history and evolution of the art of illumination: the stylist of the pages of the Qur'an., *Jurnal of Golestaneh Qur'an*, (126), 11-15, (Text in Persian).
- Najarpour jabari, S., (2016). Concepts of Quranic illumination in Savavid period, *Negareh journal*, 11(40), 32-47, (Text in Persian).
- Safadi, Y., (2002). *Islamic calligraphy*, translated by: Mahnaz ShaisteFar, Tehran: The Institute of Islamic Art Studies, (Text in Persian).
- Salimi naming, H., (2009). Calligraphy and illumination in the Qurans of the first four centuries of Islam, *Journal of Fine Art-visual Arts*, (40), 41-52, (Text in Persian).
- Shirazi, A., Sadeghpour Firouzabad, A., (2012). Effect Apart from Manicheans Surviving Painting Decorations on Qurans Decorated in Early Centuries of Islamic Imam Reza Quran Museum, *Journal of Fine Art-visual Arts*, 17(4), 44-52, (Text in Persian).
- Upham Pope, A., Ackerman, P., Schroeder, E., (2008). *Master pieces of Persian Art*, translated by: Parviz Khanllari, (4nd ed), Tehran: Scientific and cultural Publication, (Text in Persian).
- Upham Pope, A., (1998). *survey of Persian art*, translated by: Yaghoob Azhand, Tehran: Mula Publication, (Text in Persian).

#### URLs

##### URL1:

<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8433294k/f9.double.r=6716> (access date: 1402/2/5).

##### URL2:

[https://viewer.cbl.ie/viewer/image/Is\\_1431/1/LOG\\_0000/](https://viewer.cbl.ie/viewer/image/Is_1431/1/LOG_0000/) (access date: 1401/12/5).

##### URL3:

[https://viewer.cbl.ie/viewer/image/Is\\_1500/8/LOG\\_0000/](https://viewer.cbl.ie/viewer/image/Is_1500/8/LOG_0000/) (access date: 1402/1/20).

- مجرد تاکستانی، اردشیر (۱۳۹۵). *بررسی و تکامل نقوش هنر تذهیب در ایران*، چاپ اول، تهران: یساولی.
- محب‌علی، آزاده (۱۳۸۱). نگاهی به تاریخچه و سیر تحول هنر تذهیب: تذهیب، آرایشگر صفحه‌های قرآن. *گلهستان قرآن*، شماره ۱۲۶، ۱۱-۱۵.
- معین، محمد (۱۳۸۶). *فرهنگ معین*، چاپ چهارم، تهران: ادنا.
- نجارپورجباری، صمد (۱۳۹۵). مفاهیم تذهیب‌های قرآنی در عصر صفوی. *نگره*، دوره ۱۱، شماره ۴۰، ۳۲-۴۷.

#### References

- Alirezaei, E., Moradkhani, A., Sojoodi, F. (2021). *A Comparative Study of Theory of Film Realism and Jean Baudrillard Hyperreality* (Honarhaye Ziba) *Jornal of Fine Arts: Performing Arts and Music*, ۱۷-۲۳, (Text in Persian).
- Akbari, E., Khoddari Naeni, S., (2020). A study of the development of decorative tables in MSS of The 5th-9th/11th -14th centuries, *Mirror of Heritage*, 18(2), 139-162, (Text in Persian).
- Amirashed, S., Panjipour, S., (2019). A Comparative Study of Literary Works' Illumination of the Timurid & Safavid Era (Shahnameh - Baysonqori & the Shahnameh of Shah Tahmasb), *Glory of Art (Jelve-y Honar)*, 11(1), 41-54, (Text in Persian).
- Azhand, Y., (2009). A research about the history of Yaqut Mostasami's activities the last famous calligraphy artist of the Abbasid era, *Journal of Historical Researches of Iran and Islam*, (5), 7-34, (Text in Persian).
- Fazayeli, H., (1971). *Atlas of calligraphy Research in Islamic calligraphy*, Isfahan: Publication of Isfahan National Art Association, (Text in Persian).
- Gaziahmad, G., (2004). *Golestan of art*, Edited by: Ahmad Sohaili Khansari, Tehran: manoochehri (Text in Persian).
- Jafarpour, M., Najarpour Jabari, S (2022) Introducing the Manuscript of Divan-i Husaini Signed by Sultan 'Ali Mashhadi, *Glory of Art (Jelve-y Honar)*, 14(3), 21-34, (Text in Persian).
- Keshmiri, m., (2019). *Illumination in Iran a short history, desingns terminology*, (2nd ed), Tehran: Samt Publication, (Text in Persian).
- Khazaei, M., (2002). The unique values of Ibn Bawab's Qur'an in the Chester Beatty Library in Dublin, *Islamic Art Studies* (55), 11-30, (Text in Persian).
- Khoddam Mohammadi, M., Marasi, M., (2015). A Survey on Design and Decoration of the Holy Qurans' Five-Verse Signs during the 1st -9th Centuries of the Hegira, *Negareh Journal*, 10(33), 4-20, (Text in Persian).
- Machiani, H., (2003). *Instructing patterns and illumination*, (3nd ed), Tehran: Yasavoly Publication, (Text in Persian).
- Mayil Hirawi, N., (2019). *The art of bibliopegy in islamic civilization, The vocabulary of book design*, (3nd ed), Mashhad: Astan Qods Razavi Publication, (Text in Persian).
- Mayil Hirawi, N., (1993). *The art of bibliopegy in islamic civilization*, Mashhad: Astan Qods Razavi Publication, (Text in Persian).
- Moein, M., (2007). *Moein Persian dictionary*, (4nd ed), Tehran: Adena Publication, (Text in Persian).

## The Formal and Functional Evolution of Illumination in Three Qurans Attributed to Ibn Bawab, Yaqut Mustasami, and Yaqut Styles<sup>1</sup>

Samad Najarpour Jabari <sup>۲</sup>

Received: 2023-06-10

Accepted: 2023-12-04

**Abstract** With the advent of the Islamic religion, the Qur'an penetrated among Muslims, and following the popularity of calligraphy and writing the Qur'an, illumination was placed next to calligraphy. After the spread of Islam from the Arabian Peninsula to other places, including Iran, some ornament and emblems were added to the Qur'an for the correct reading and recitation of the Qur'an by non-Arabic speakers. These ornaments have roots in Sassanid art and only its practical aspect was considered by the illumination artists. In the first centuries of the Islamic period in Iran, book layouts, especially holy books, such as the Holy Qur'an, had very simple illumination and ornament. The first decorations were used to separate the Surahs from each other and emblems for the Verse separator, and then ornament was used to separate other parts of the Qur'an, such as emblems of five verses (Khums), ten verses (Ushr), Hizb emblems and prostrate verses. Ibn-Bawab and Yaqut-Mustasami are two great and influential scribes in the art of calligraphy in the Islamic world and Iran, and even Yaqut's style of calligraphy continued for many years after her death. Abul Hasan Aladdin Ali bin Hilal was born in the fourth century AH. His father was the porter and curtain keeper of Al Boyeh. And on this occasion, he was called Ibn al-Satari and Ibn Bawab. In the year 413 AH during the dominion of Al-Qadir Bellah, he died at an old age. Ibn Bawab was one of the students of Ibn Muqalla who, by following the rules of his master, was able to add beauty and elegance to the balance and geometric harmony of Ibn Muqalla's letters. Another calligrapher is Yaqut Mustasimi, who was in the service of Mustasim Abbasi, who was the last of the Abbasid dominions and was probably born in Abyssinia. He followed Ibn Bawab's

<sup>1</sup>DOI: 10.22051/jjh.2023.44067.1996

<sup>2</sup>Assistant professor, Department of Calligraphy and Persian Painting, Faculty of Handicrafts, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran.  
s.najarpour@au.ac.ir

calligraphy and style of writing and became like him in writing. But in shaving pen, he changed the method of masters and invented a new method of shaving pen. Yaqut first trained with Abdul Momen and then with Sheikh Habib. Yakut had a long life and according to some sources, his life had exceeded one hundred years. Due to her poor eyesight, she used to write with glasses. He died at the beginning of Sultan Ghazan Khan's reign in 698 A.H. in the city of Baghdad and her grave is located next to the grave of Ahmad Hanbal. Muslim artists created emblems inside the text and on the margins of the pages for the correct recitation of the Qur'an, which made the Qur'an easier and better to recite and understand. Among the illumination emblems of the Verse separator and verses, emblems of Khums, Ushr, and Jouze (Part of the Qur'an) can be mentioned. The opening pages are the gateway to the Qur'an, which artists tried to implement in the best way throughout the ages. There was illumination in the preopening pages, opening pages, emblems, the head of the surah, and closing pages in most of the Qurans, which were also functional in addition to beauty. The color, pattern, and form of the Qur'anic illumination changed over time. These form and appearance changes were caused by the culture and art of the society of the era in which the artist lived. By surveying the illuminations of Ibn Bawab's Qur'an, the features and characteristics of the Seljuk school's Qur'an ornaments can be obtained, and also by studying the Yaqut's Qur'an and the Yaqut's style, one can get the stylistic features of calligraphy the Qur'an in the Ilkhanid and Timurid periods. It seems that Qur'anic illuminations have changed in appearance and form in different periods. This research aims to explain the characteristics of form, pattern, and color in the illumination and emblems at the end of the verses in three samples of Ibn Bawab's Qur'an from the Seljuq period, the Yaqut Mustasimi from the Ilkhani period and the Yaqut's style from the Timurid period. It answers these questions, what ornaments are used for the opening pages, surahs, and emblems of the inner and marginal pages of the Qur'an of Ibn Bawab of the Seljuq period and Yaqut Mustasimi of the Ilkhani period and the Yaqut's style of the Timurid period? What is the color in the illuminations of the three Qur'ans of Ibn Bawab and Yaqut Mustasimi's and the Yaqut's style? What are the differences between the charts and motifs used in these three versions? The general aim of the research is to find out the practical and ornament characteristics of the illuminations and emblems in the three versions of the Qur'an of Ibn Bawab and Yaqut and the Yaqut's style In this research, the necessary information has been collected by descriptive and comparative method and by studying library sources, scientific articles, as well as referring to the website of various museums and obtaining information from them and internet sources. A volume of the Qur'an belonging to the Seljuq period with complete illumination of the opening pages, chapters (head of Sureh), emblems of the end of the verses, etc., and a complete version of the Qur'an with the ornaments of the Ilkhanid period and a Version of the Qur'an from the Timurid period with the same characteristics and the characteristics have been selected and studied. The results show that the Qur'anic illuminating has always been changing and evolving in the preopening pages, opening pages, and emblems in the Seljuk, Ilkhani, and Timurid Qur'ans. In Ibn Bawab's Qur'an in the Seljuq period, there are ornaments and illuminations on the preopening pages and the opening page of the Qur'an, and Surah Al-Fatihah-ul-Kitab and Surah Al-Baqarah are performed on the same page. Tabulation in this version is only on the first page and in the emblems of Khums (five verses) and Ushr (ten verses) on the side margins, the beginnings of these two surahs, and the Other of the head of Sureh in the inner pages of the Qur'an do not have tabulations. The head of the Sourah emblem is present in all heads of Sourahs and it is executed in various forms inspired by the lotus flower. Gilded Khums and Ushr emblems can be seen between the verses. The important point in the emblems of the Verse separator is that three small azure circles are used. Geometric motifs and knotting in the inner margins and the Table lines of geometric motifs are also seen in this version. Golden, brown, and ochre colors are seen more than azure blue. In general, in Ibn Bawab's Qur'an, the opening pages



are shown inside the table, all the heads of Surahs have the emblem of surahs with great variety. The form of these emblems is mostly scroll-arabesque motifs and the inner pages do not have tabulation. While in the ornaments of the Qur'an of the Yaqut Mustasimi of the Ilkhanid period, the diversity of the form of the side emblems of the Qur'an has been reduced. The preopening pages are ornamented with two similar pages with the outline of the geometry of motifs, which are decorated with motifs of flowers and leaves inside each of the knots. Gold and black colors are used more than blue-azure in the coloring of the illuminations of the preopening pages, opening pages, and emblems. The pages and the head of the surah on the inside pages do not have illuminations, Sharafeh (Medallion Radiuses), or tabulation. Khums and Usher emblems can be seen on all internal pages. In the Qur'an, the Yaqut's style of the Timurid period, two conjugate geometric illuminations have been worked on the preopening pages. The central citron and medallion, as a symbol of the sun and the presence of light and sun, is performed before the beginning of the Qur'anic verses. The bright yellow color of the sun is reminiscent of verse 35 of Noor's Surah "God is the light of ..." in the preopening pages. Sharafeh (Medallion Radiuses) was present in the preopening pages and it was placed in an orderly and simple manner as rays of light in the outer margin of the illuminations. In the head of the surahs of the Qur'an, the Yaqut's style emblem of the head of the surahs is not seen.

The headers of the surahs on the opening pages are fully colored and richly detailed within the tabulations. However, for the headers of the surahs in the remainder of the manuscript, while they are placed within tabulations, they do not feature any background color. Overall, the ornaments and illuminations in the Yaqut style version exhibit cooler tones compared to the Qur'an versions of Ibn Bawab and those from the Ilkhanid era. Although the transformation in the style of illuminations and Qur'anic ornaments can be observed from the Seljuq to the Ilkhanid and Timurid periods and into later eras, the fundamental concept and function of these ornaments have remained consistent.

**Keywords:** Qur'anic Illumination, Seljuk period, Ilkhanid period, Timurid period, Ibn Bawab, Yaqut Mustasami